

به نام خدا

سازمان بورس و اوراق بهادار
SECURITIES & EXCHANGE ORGANIZATION

مدیریت پژوهش، توسعه و مطالعات اسلامی

آشنایی با کارکرد و سازوکار بورسهای کالا:
گزارش مقدماتی

تهیه کنندگان: مدیریت پژوهش، توسعه و مطالعات اسلامی

۱- مقدمه

یکی از جهت‌گیریهای اساسی سازمان بورس اوراق بهادار تهران در راستای تحکیم مبانی فرهنگ بورس در کشور، گسترش و فراگیر کردن بازارهای متشکل در مناطق مختلف کشور از راه ایجاد بورسهای کالا است. بدین منظور، آگاهی از مزایا و ویژگیها، ابزارها و واسطه‌های مورد نیاز، نهادهای ناظر و سازمانهای اجرایی، و سازوکار اجرایی اینگونه بورسها از ضرورت ویژه‌ای برخوردار می‌شود. در گزارش پیش‌رو، به میزان نخستین گزارش از مجموعه آشنایی با کارکردها و سازوکار بورسهای کالا به معرفی گذرای اینگونه بورسها پرداخته شده است.

۲۷۷۰۱۰۰۱

فروردین ۱۳۷۷

۲- بورس کالا : کارکردها و ویژگیها

به منظور تشکیل بازار منظم خرید و فروش بعضی از کالاها، بورس کالا تشکیل می‌شود. بورس کالا، بازار متشکل و سازمان یافته‌ای است که تعداد زیادی از عرضه‌کنندگان یا تولیدکنندگان، کالای خود را به آن بازار عرضه می‌کنند تا پس از بررسیهای کارشناسی و قیمت‌گذاری توسط کارگزاران آن بازار، مورد دادوستد قرار گیرد. کالاهای مورد معامله به محل بازار آورده نمی‌شوند؛ بلکه وجود آنها با اسنادی که کیفیت آنها را توضیح می‌دهند به اثبات می‌رسد. قسمت عمده معاملات در بورس کالا به منظور خرید و فروش و تحویل آینده انجام می‌شود. بورس کالا برای برخی از محصولات کشاورزی نظیر ذرت، گندم، قهوه، چای، دانه‌های روغنی، چرم، شکر، جو، پنبه، کاکائو، پشم و ... و فلزات مانند فولاد، طلا، نقره، مس، طلای سفید و ... در کشورهای مختلف وجود دارد. به طور کلی شرایط تشکیل بازار بورس کالا مبتنی بر ویژگیهای خاص کالاهاست. این ویژگیها عبارتند از: نوسانهای قیمتی، قابلیت تعیین درجه استاندارد آن، ذخیره‌سازی، تحویل و مانند اینها. بورس کالا مدیریت خطر (ریسک) را تسهیل می‌کند. به بیان دیگر تسهیلاتی برای انتقال خطر و ایجاد مصونیت فراهم می‌نماید. هدف اولیه بازار بورس کالا، ایجاد فرصت برای انتقال خطرات احتمالی موجود در کار کسانی است که با بازار مستقیم کالا سروکار دارند. برای مثال، تولید و عرضه‌کنندگان کالا، از قیمت فعلی کالای خود آگاهند اما از قیمتهای آتی مطلع نیستند. از اینرو شدیدترین نگرانی آنها، احتمال کاهش قیمتها به هنگام فروش کالایشان در آینده است. لذا برای جلوگیری از زیان، تولیدکنندگان مایلند که کالای خود را قبل از کاهش قیمت به فروش برسانند. متقاضیان کالا نیز از سوی دیگر نگران افزایش قیمت کالای مورد نظر در آینده هستند. لذا هر دو طرف با استفاده از قراردادهایی که در بورس کالا مورد استفاده قرار می‌گیرد، به نوعی خود را از نوسانهای شدید قیمت کالا مصون نگاه می‌دارند.

بورس کالا با انجام قراردادهای آتی، تخصیص بین زمانی منابع را میسر می‌سازد، نگهداری و حفظ ذخایر کالا در دست افراد را امکان‌پذیر می‌سازد و به بهینه‌سازی نقدینگی بازار کمک می‌نماید. بورس کالا همچنین شفافیت اطلاعاتی ایجاد می‌نماید. از اینرو هزینه معاملات را کاهش می‌دهد. در واقع این بازارها به عنوان مرکز و کانون گردآوری و تحلیل اطلاعات عمل می‌نمایند. چنانچه این اطلاعات که شامل انتظارات معامله‌گران درباره قیمتهای آتی است به طور کامل در قیمتهای جاری لحاظ شود؛ آنگاه می‌توان گفت که این بازارها به فرآیند تشکیل قیمت کارآمد، کمک می‌نمایند.

۳- ابزارهای مالی مورد استفاده در بورس کالا

به طور کلی شیوه‌های دادوستد کالاها به دو صورت دادوستد فیزیکی کالا یا "بازارهای واقعی" و دادوستد از طریق "قراردادهای آتی" انجام می‌شود. معاملات در بورس کالا عمدتاً از نوع قراردادهای آتی است. قراردادهای آتی ابزارهایی هستند که در بورس‌های متشکل مورد استفاده قرار می‌گیرند. این قراردادهای قراردادی حقوقی هستند که متضمن نوع کالا، تاریخ آتی تحویل، مبلغ هر واحد، مقدار تحویل، مشخصات کیفیتی و دیگر

توضیحات کالا می‌باشند.

محققین وجود شرایطی را برای تحقق معاملات آتی ضروری و لازم می‌دانند. معیذا تجربیات اخیر نشان داده که بعضی از شرایط ضروری نیستند. از جمله شرایط ضروری می‌توان به وجود نوسان در قیمت کالاهای واقعی مورد نظر اشاره نمود. دومین شرط آن است که باید واحدها و بنگاههای اقتصادی در بازار کالاهای واقعی وجود داشته باشد. سومین شرط آن است که کالا قابل درجه‌بندی استاندارد بوده و بتوان آنها را رتبه‌بندی کرد. از جمله دیگر شرایط قابلیت ذخیره‌پذیری و همچنین قابلیت حمل و تحویل آن است. از دیگر شرایطی که برای ایجاد معاملات آتی ضروری تشخیص داده می‌شود وجود سرمایه سوداگرانه و تسهیلات مالی برای پرداخت ودیعه و تسویه قرارداد است. وجود تسهیلات زیربنایی از قبیل سیستم‌های ارتباطی، قانونی و مالی نیز ضروری است.

قراردادهای آتی قراردادهایی هستند که برای تحویل کالاهای مورد نظر در زمانهای مختلف منعقد می‌شوند. به بیان دیگر مبادلات آتی قراردادهایی هستند که بین دو نفر منعقد می‌شوند و بر آن اساس از افراد خواسته می‌شود که کالای خاصی را در زمان آتی تحویل دهند. به همین دلیل است که گاهی اوقات به این قراردادها قرارداد تحویل تعویقی نیز اطلاق می‌شود. در این تعریف بین قرارداد برای تحویل تعویقی و قرارداد برای تحویل فوری تمایز گذاشته می‌شود. قرارداد تحویل فوری، شامل قراردادهای قیمت نقدی است. در حقیقت قراردادهای آتی قراردادهایی هستند که به استفاده‌کنندگان اجازه می‌دهد از احتمال خطر قیمت خود را محافظت نمایند. این کار از طریق قفل کردن قیمت ابزارهایی که قرار است در یک معامله مورد استفاده قرار گیرد، انجام می‌شود. در نتیجه چنانچه قیمت‌ها به طور مناسب تغییر یابند، معامله‌گران آتی سود خواهند برد و اگر روند قیمت‌ها مناسب نباشد ضرر می‌کنند.

در قرارداد آتی به فروشنده قرارداد "کوتاه"^(۱) و به خریداران "بلند"^(۲) اطلاق می‌شود. به بیان دیگر در قراردادهای آتی، دو امکان در اختیار معامله‌گران کالا قرار می‌گیرد. اولین امکان قرار گرفتن در جایگاه "بلند" برای حق دریافت فیزیکی کالا در تاریخ و محل مشخص قید شده در قرارداد و دوم قرار گرفتن در جایگاه "کوتاه" به منظور حق تحویل دادن فیزیکی کالا است. از اینرو قراردادی که مرکب از این دو جایگاه بلند و کوتاه برای یک نوع کالا با شرایط یکسان و تاریخ، مکان تحویل و قیمت کالا است قرارداد آتی را تشکیل می‌دهد. هر دو طرف برای حسن انجام معامله ودیعه‌ای می‌سپارند که به وسیله نهاد تسویه (نهاد پایاپای) نگهداری می‌شود. این نهاد ممکن است ودیعه‌ها را نزد خود نگه‌داشته و یا به طور غیرمستقیم به وسیله اعضای دیگر تسویه نماید.

هر قرارداد آتی، یک تاریخ به ماه دارد که بیانگر ماه تحویل قرارداد یا پایان آن است.

معامله‌گران غالباً به قراردادی که ماه تحویل آن نزدیکتر است به عنوان "ماه پیشین" و به قراردادی که ماه تحویل آن دیرتر است "ماه بعدی" می‌گویند. قراردادی که نزدیکترین تاریخ تحویل را دارد غالباً "قرارداد نزدیک" گفته می‌شود. در قرارداد آتی، تحویل واقعی به دوره خاصی محدود می‌شود. در آن محدوده، زمان واقعی تحویل به خواست فروشنده تعیین می‌شود. فروشنده به نهاد تسویه (اتاق پایاپای) اعلام می‌کند که تحویل در چه تاریخی صورت می‌گیرد. سپس اتاق تسویه به خریدار زمان تحویل را اطلاع می‌دهد. خریدار وجه را پرداخته و فروشنده قبض رسد

انبار را صادر می‌کند که بیانگر مالکیت کالای ذخیره شده است.

علاوه بر فواید این نوع قراردادها به عنوان ابزارهای ایجاد مصونیت، معاملات آتی به عنوان ابزارهای سفته‌بازی نیز بسیار کارآمد هستند. درصد کمی تغییر در قیمت آتی منجر به تغییرات زیادی در ارزش سرمایه سفته‌باز می‌شود. از سوی دیگر هزینه معاملات بسیار کم آن در مقایسه با ارزش قرارداد، قابل ملاحظه است. در این قرارداد بازار نیز قرینه است. قرینگی باعث ایجاد سهولت در این امر می‌شود که هر کس می‌تواند هم موقعیت فروشنده و هم خریدار را بدست آورد.

نقش اتاق پایاپای (نهاد تسویه) در قراردادهای آتی بسیار مهم است. معامله‌گران آتی مرکب از دو طرف هستند که غالباً از طریق یک کارگزار در تالار بورس بنام تالار کارگزاری فعالیت می‌کنند. هیچکدام از طرفین یکدیگر را نمی‌شناسند و برای انجام معامله به جای اینکه به یکدیگر متعهد باشند، به نهادی بنام اتاق پایاپای متعهد هستند. نقش واسطه‌گری نهاد تسویه میان دو طرف باعث می‌شود که آنها هیچ نیازی به شناختن یکدیگر نداشته و از سلامت مالی معامله نیز مطمئن هستند.

از سوی دیگر معاملات سلف نیز از جمله ابزارهای مالی است که در معاملات کالاها مورد استفاده قرار می‌گیرد. سؤالی که مطرح می‌شود آنستکه اگر معاملات آتی به عنوان ابزار مالی محافظ کارآمد هستند، چرا بعضی افراد مایلند که این مصونیت از طریق معاملات سلف صورت گیرد. پاسخ این است از آنجایی که معاملات سلف استاندارد نیستند، استفاده‌کنندگان نهایی می‌توانند قرارداد را به نحو دلخواه و براساس نیاز خودشان تنظیم کنند و این امر باعث می‌شود که این نوع معاملات برای اهداف و مقاصد خاصی بهتر باشد.

دلیل دیگر آن است که معاملات آتی برای تمام کالاها انجام نمی‌شود و از سوی دیگر معاملات آتی عمدتاً کوتاه‌مدت هستند لذا می‌توان در موارد خاص از معامله سلف استفاده کرد.

به طور کلی قراردادهای آتی از چند جهت با قراردادهای سلف تفاوت دارند :

نخست، قراردادهای آتی روی معاملات آتی معامله می‌کند و معامله از طریق نظام حراج دو طرفه در تالار بورس معاملات آتی انجام می‌شود. در حالیکه معاملات سلف می‌تواند خارج از بورس انجام شود.

دوم، تمام واژه‌ها و عبارتهای قرارداد در قراردادهای آتی استاندارد هستند جز در مورد قیمت که در زمان معامله تعریف می‌شود. در معاملات سلف، قرارداد براساس چانه‌زنی دو طرف و توافق فیما بین تعریف می‌شود.

سوم، در معاملات آتی بین دو طرف، اتاق پایاپای (نهاد تسویه) وجود دارد. در نتیجه هویت و شناسایی طرفین اهمیت ندارد. در حالیکه در قرارداد سلف، هر طرف مستقیماً نسبت به دیگری مسئول بوده و در نتیجه هویت طرف مقابل از اهمیت زیادی برخوردار است.

چهارم، بازار آتی در بورس کالا، باید تحت مقررات و نظارت کمیته معاملات باشد. اما بازارهای سلف تحت مقررات و ضوابط خاصی نیستند.

پنجم، درستی و امانت مالی بازارهای آتی تضمین شده است. به این صورت که هر دو طرف معامله ملزم به انعقاد قراردادی هستند که انجام معامله را تضمین نماید و هر طرف از عملکرد طرف دیگر مطمئن می‌شود. به عبارت دیگر

طرفین ملزم به تسلیم ودیعه به اتاق پایاپای هستند. در حالی که تعهدی از این قبیل در بازار سلف وجود ندارد. ششم، با توجه به ساختار سازمانی، قراردادهای آتی می‌توانند از طریق معاملات جبرانی ساده به سهولت فسخ شوند. معاملات سلف بسیار مشکل فسخ می‌شوند. هفتم، معاملات سلف از معاملات آتی، نقدینگی کمتری دارند، اما به دلیل اینکه کمتر طبقه‌بندی شده‌اند دامنه وسیعتری از انواع قرارداد را امکان‌پذیر می‌سازد.

۴- شرکت‌کنندگان در بورس کالا

شرکت‌کنندگان در این بازارها از دو گروه زیر تشکیل می‌شوند :

۱- کسانی که کار اصلی آنها خارج از این بازارهاست، شامل

۱-۱ کسانی که اساساً مرتبط با تولید و عرضه کالا هستند.

۲-۱ کسانی که مرتبط با معامله خود کالا هستند.

۳-۱ سرمایه‌گذاران رسمی

۲- کسانی که کار اصلی آنها وابسته به این بازارهاست که خود شامل چهار گروه زیر است :

۱-۲ سفته‌بازان خصوصی

۲-۲ واسطه‌های آزاد کالا

۳-۲ اعضای بازار

۴-۲ متعادل‌کنندگان بازار یا کسانی که با خرید یا فروش قرارداد در ساعات معامله کمک به برطرف نمودن

تفاوت نرخ میان کالاهای یکسان می‌کنند.

۵- نگاهی به تجارب سایر کشورها

در بسیاری از کشورهای جهان بازار بورس کالا فعال است. از این میان می‌توان به بورس کالای نیویورک، شیکاگو، مید آمریکا، نیواورلئان، لندن، لیورپول، کوالالامپور، های‌نان (چین)، ژنگزو (چین)، شیزن (چین)، وین، رایون‌اوزاکا (ژاپن)، بورس استرالیا، زلاندنو، افریقای جنوبی، هنگ‌کنگ، برزیل، کراچی پاکستان، توکیو ژاپن، ناگیا ژاپن، منسوجات ژاپن، کالای کشاورزی مونته‌ویدئو (اروگوئه) و ... اشاره کرد. از این میان در مورد نحوه فعالیت چند بورس کالا به اختصار توضیحاتی ارائه می‌شود :

بورس کالای توکیو

بورس معاملات سلف چین

بورس مالزی

بورس پنبه نیویورک

بورس پنبه نیواورلئان

بورس پنبه لیورپول
بورس پنبه کراچی
بورس پنبه برزیل
بورس پنبه هنگ کنگ
بورس پنبه کنیا

۱-۵ بورس کالای توکیو

بورس کالای توکیو در سال ۱۹۸۶ با ادغام بورس نساجی، بورس کائوچو و بورس طلا بوجود آمد. هدف از تشکیل بورس کالا قیمت‌گذاری صحیح و معامله روی کالاهای فوق و همچنین تولید و توزیع کالاها با رعایت منافع اقتصاد ملی است.

روش‌هایی انجام این بورس بر مبنای قانون بورس کالا^(۱) با هدف اصلی انجام معاملات سلف کالا استوار گردیده است.

امروزه این بورس، معاملات سلف فلزات گرانبها (طلا، نقره و پلاتین) کائوچو، نخ پنبه و پشم را انجام می‌دهد.

نحوه قیمت‌گذاری در بورس کالای توکیو

بورس کالای توکیو یک بازار عمومی است. از اینرو هر فرد یا شرکت می‌تواند طبق ضوابط عمومی بورس در خرید و فروش کالا مشارکت نماید. قیمت هر قرارداد براساس عواملی مثل عرضه و تقاضا، شرایط اقتصادی و سیاسی داخلی و جهانی تعیین می‌شود. مناسب بودن قیمت نهایی با توجه به معاملات رقابتی روی حجم بزرگ کالا در زمان معین و بازارهای مشخص تضمین می‌شود. هر زمان که احتمال رود نوسانات شدیدی در بازار پیش خواهد آمد و اثراتی روی معاملات بگذارد، با اقدام به فعالیت‌های پیش‌گیرانه از نوسانات شدید قیمتها جلوگیری می‌شود و قیمتها تعدیل می‌شوند.

معاملات سلف به سرمایه‌گذاران امکان می‌دهد که زیانهای ناشی از نوسانات شدید قیمتها را خنثی کنند. سرمایه‌گذاری در انواع کالاها باعث می‌شود که سرمایه‌گذاران از نوسانات شدید قیمتها مصونیت یابند.

ابتدا یک قیمت پایه برای شروع معامله اعلام می‌شود. فروشندگان و خریداران در مقابل آن قیمتهای پیشنهادی خود را اعلام می‌کنند. قیمت قرارداد طبق درخواست مشتریان کاهش یا افزایش می‌یابد. هر زمان که دستور خرید یا دستور فروش برابر شود، معامله در آن قیمت انجام می‌شود. در صورت تغییرات شدید قیمتهای کالاها، بورس کالای توکیو، برای جلوگیری از بهم خوردن بازار، نوسانات قیمتها را در یکروز معامله محدود می‌کند.

مانده قراردادهای بر مبنای قیمت تسویه هر روز حساب می‌شود و حساب هر عضو نیز بر همین اساس تعدیل و تسویه می‌شود.

عضویت در بورس کالای توکیو

بورس کالای توکیو یک سازمان غیرانتفاعی است و بر مبنای عضویت اعضا، استوار می‌باشد. اعضای بورس می‌توانند مستقیماً در بورس معامله انجام دهند. به طور کلی افراد یا شرکت‌هایی که در خرید و فروش کالاهای مورد معامله در بورس فعال باشند و کسانی که دارایی‌های بیش از مبلغ معینی داشته باشند، به عضویت آن در می‌آیند. بین اعضای بورس کالا افرادی نیز وجود دارند که کمیسیونر (دلال) کالا بوده واز وزیر تجارت بین‌المللی و صنعت مجوز دریافت کرده و جهت دریافت سفارشات از مشتریان بر مبنای کمیسیون پروانه کار کسب نموده‌اند. این بورس یک بازار باز بوده و اشخاص غیرعضو نیز می‌توانند به خرید و فروش در این بورس مبادرت نمایند.

انواع عضویت

اعضای بورس کالا به دو گروه تقسیم می‌شوند :

- اعضای معمولی^(۱)

- اعضای حلقه‌ای^(۲)

اعضای معمولی : کارشان محدود به معاملات خرید و فروش به حساب خودشان می‌باشند.
اعضای حلقه‌ای : افرادی هستند که در برابر کمیسیون از مشتریان سفارش قبول می‌کنند و دارای مجوز می‌باشند. علاوه بر اینها بورس می‌تواند افراد یا شرکت‌هایی را نیز که در خرید و فروش و تولید کالای مربوط به کالاهای پذیرفته شده در بورس فعالیت دارند به عنوان عضو وابسته^(۳) بپذیرد.

فرد یا شرکتی که تقاضای عضویت عمومی یا عضویت وابسته داشته باشد، می‌تواند از طرف هیئت مدیره بورس پذیرفته شود. اما عضوی که بخواهد به صورت عضو حلقه‌ای (کمیسیونر) کار نماید باید تقاضای خود را به بورس ارائه داده و بورس نیز این تقاضا را به وزیر تجارت و صنعت برای کسب مجوز ارائه داده و پروانه کار از طرف وزیر، صادر خواهد شد.

۲-۵ بازار معاملات سلف چین

معاملات سلف در چین با تأسیس "بازار عمده فروشی غلات ژنگزو" در ۱۲ اکتبر سال ۱۹۹۰ پا گرفت و تأسیس "بازار معاملات سلف فلزات غیرآهنی شنزن" در ۱۰ ژوئن سال ۱۹۹۱ اولین بازار این نوع است که معاملات سلف را انحصاراً در یک بازار بورس بنام بورس معاملات سلف به انجام می‌رساند. پس از آن دهها بازار بورس دیگر مختص معاملات سلف و بیش از ۳۰۰ شرکت کارگزاری معاملات سلف در سراسر کشور بوجود آمدند.

از سال ۱۹۹۴ کمیسیون نظام‌بخشی بازارهای اوراق بهادار چین و کمیته دولتی اوراق بهادار ۱۵ بورس آزمایشی مختص معاملات سلف را تأیید، کلیه شرکت‌های کارگزاری را از انجام معاملات سلف در خارج منع، کلیه شرکت‌های

1- General Members

2- Ring Members

3- Associate Members

کارگزاری خارجی و کلیه شرکت‌های کارگزاری خارجی و چینی با سرمایه شرکت را منحل و به شرکت‌های داخلی مبدل و تنها تعدادی از مؤسسات ملی را مجاز به ارائه خدمات کارگزاری معاملات سلف خارجی نمودند. در بحبوحه این اقدامات مجموعه سیاست‌ها، قوانین و مقررات تدوین و انتشار یافت.

در خلال ۵ سال اخیر بازارهای معاملات سلف روندی رو به رشد داشته و نقشی فعالانه‌تر را در اقتصاد کشور ایفا نموده‌اند. بسیاری از شرکت‌ها به منظور اجتناب از خطرات توأم با نوسانات قیمت‌ها درصدد انجام معاملات تأمینی برآمده‌اند تا تصمیمات تولید را بر مبنای قیمت‌های سلف‌خری اتخاذ نموده و حقوق و منافع خود را از طریق معاملات سلف محفوظ دارند.

۳-۵ بورس مالزی

واقعه برجسته در توسعه کوالالامپور به عنوان یک مرکز مالی در سال ۱۹۸۰، استقرار دفتر مبادله کالای کوالالامپور برای معاملات سلف روغن نخل خام به عنوان پیش‌درآمدی برای مبادله انواع کالاها و همچنین استقرار دفتر تهاتر کالای کوالالامپور برای تسویه معاملات مبادله کالا بود. در سال ۱۹۸۳ معاملات سلف کائوچو از دفتر مبادله کائوچوی مالزی به دفتر مبادله کالای کوالالامپور سپرده شد. متعاقباً در سال ۱۹۸۵ نهاد جدیدی نیز تحت عنوان شرکت تهاتر معاملات سلف مالزی جایگزین دفتر تهاتر کالای کوالالامپور شد. معاملات سلف قلع در اکتبر ۱۹۸۷ برای اولین بار به ارز خارجی انجام شد. معاملات سلف کاکائو نیز به‌همین ترتیب از ۱۹۸۸ شروع گردید. در پایان جولای ۱۹۸۸ تعداد شرکت‌های فعال درگیر در معاملات سلف به ۹۶ رسید که از آن میان ۱۹ شرکت ماوراءبحار بودند. بازار قلع کوالالامپور، نیز در سال ۱۹۸۴ پس از انتقال بازار در پنانگ به کوالالامپور فعالیت خود را آغاز کرد و از ژانویه ۱۹۸۷ قلع اندونزی و تایلند اجازه معامله در آن یافت که از آن پس تنها بازار عمومی بازار قلع طبیعی در جهان شد.

۴-۵ بورس‌های عمده بین‌المللی پنبه^(۱)

پنبه که آن را طلای سفید نیز لقب داده‌اند یکی از محصولات عمده کشاورزی کشور بوده و بعد از گندم، جو و برنج بیشترین میزان زمین‌های زیر کشت را بخود اختصاص داده است.

کشت پنبه از نظر ایجاد درآمد و اشتغال حائز اهمیت می‌باشد و صدور آن یکی از منابع کسب درآمدهای ارزی است که در گذشته‌ای نه چندان دور از جمله اقلام مهم کسب درآمدهای ارزی حاصل از صادرات غیرنفتی کشور بوده است.

پنبه یکی از معدود مواد اولیه در جهان است که در اکثر کشورهای در حال توسعه یا صرف تغذیه صنایع داخلی گشته و یا برای توسعه و صدور محصولات پنبه‌ای مورد استفاده واقع می‌گردد. از اینرو برخلاف دیگر مواد خام نه تنها ارزش افزوده بیشتری در داخل کشور تولید می‌نماید بلکه یکی از منابع اصلی درآمد ارزی در برخی از کشورهای در حال توسعه می‌باشد و این امر به نوبه خود توجه بیشتر به اهمیت این ماده پرارزش را یادآور می‌گردد.

۱- نشریه ۱۹۸۲ Guide To World Commodity Markets

از اینرو راه اندازی بازار متشکل و سازمان یافته ای برای آن می تواند کمک شایانی به رشد و گسترش آن بنماید و انتخاب آن به عنوان اولین بازار بورس کالای کشور، انتخابی مناسب و شایسته است. عمده ترین بورسهای پنبه جهان عبارتند از :

- **بورس پنبه نیویورک**، این بورس در سال ۱۸۷۰ تأسیس گردیده و دارای ۴۵۰ نفر عضو میباشد. پنبه های مورد معامله در این بورس به دو گروه تقسیم میشوند که در گروه اول انواع پنبه با طول الیاف $\frac{15}{16}$ اینچ و بالاتر و در گروه دوم پنبه های با طول $\frac{1}{32}$ اینچ و بلندتر مورد معامله قرار میگیرند. پنبه های مورد معامله در این بورس در مقاصد چارلستون و گرین ویل در کارولینای جنوبی، هستون، گالوستون و مونت بل ویو در تگزاس، موبیل در آلاباما، کانوی در کانزاس، و نیواورلئان در ایالت لوئیزیانا میباشد. پول مورد معامله دلار آمریکاست و ساعات کار این بورس از دوشنبه تا جمعه از ساعت ۱۰/۳۰ الی ۱۵ بوقت محلی نیویورک میباشد. نرخ کمیسیون در این بورس ثابت نبوده و قابل مذاکره میباشد.

- **بورس پنبه نیواورلئان**، معاملات پنبه در این بورس در ماههای مارس، مه، ژوئیه، اکتبر و دسامبر از ساعت ۹/۱۵ الی ۱۴ انجام میگردد. واحد معامله در این بورس ۱۰۰ عدل (۵۰,۰۰۰ پوند) و نوع پنبه مورد معامله از نوع SLM1 میباشد.^(۱) در این بورس نیز خرید و فروش به دلار آمریکا انجام میگردد.

- **بورس پنبه لیورپول**، این بورس در سال ۱۸۴۱ تأسیس گردید و در آن عمدتاً پنبه های برزیل، اوگاندا، یونان، ایران، هند، نیجریه، آرژانتین، پاکستان، پاراگوئه، پرو، سوریه، سودان، ترکیه، تانزانیا و آمریکا مورد معامله قرار میگیرد. پول رایج در معاملات این بورس مشخص نگردیده لکن اکثر معاملات به دلار آمریکا انجام میگردد. حق کمیسیون در این بورس در صورتیکه خریدار و واسطه خرید هر دو از اعضای بورس باشند با توافق طرفین تعیین خواهد گردید بشرط آنکه درصد کمیسیون از ۰/۱۲۵ درصد مبلغ مورد معامله باضافه ۲۷/۵ پنس برای هر ۱۰۰ پوند و یا ۱۴۴ لیبره برای هر ۴۸ هزار پوند پنبه هر کدام که بیشتر باشد، کمتر نباشد.^(۲) لکن هنگامیکه خریدار پنبه عضو بورس نباشد میزان کمیسیون ۰/۳۷۵ درصد بیش از میزان فوق خواهد بود.

- **بورس پنبه کراچی**، قیمت های معاملات نقدی محلی پنبه در کراچی توسط اتحادیه پنبه کراچی تعیین میگردد و حداقل قیمت پنبه دانه و پنبه توسط دولت تثبیت گردیده است. کارخانجات تصفیه پنبه پاکستان که قبلاً ملی شده بودند در سال ۱۹۷۷ به صاحبان قبلی آنها بازگردانده شدند و خرید و فروش پنبه در حال حاضر در کارخانجات پنبه پاک کنی سابق انجام میگردد.

- **بورس پنبه برزیل**، در برزیل بازار خرید و فروش پنبه در بورس پنبه شهر سائوپولو انجام میگردد و در آن پنبه بصورت تحویل فوری و سلف خرید و فروش میگردد.

- **بورس پنبه کالائی هنگ کنگ** در ماه مه سال ۱۹۷۷ با تشکیل بازار سلف پنبه آغاز گردید. معاملات پنبه در این بورس به دلار آمریکا در واحدهای ۵۰ هزارپوندی و بصورت تحویل در گالوستون در ایالت تگزاس آمریکا انجام

1- Strict Low Middling 1 Inch.

۲- رقم فوق آخرین نرخ تعدیل شده در اول آوریل بوده است. همان مأخذ، ص ۱۷۷.

میگیرد. ساعات کار بورس پنبه دوشنبه تا جمعه از ساعت ۹/۳۰ الی ۱۱/۳۰ صبح و ۱۵/۳۰ الی ۱۶/۳۰ بعدازظهر بوده و پنبه‌های مورد معامله با طول الیاف $\frac{31}{33}$ اینچ و بلندتر قابل عرضه میباشند. میزان معاملات پنبه در این بورس در سال ۱۹۸۰ حدود ۱۴۶۳۰ واحد به ارزش حدود ۶۳۳ میلیون دلار بوده است.^(۱)

- **بورس پنبه کنیا در شهر نایروبی** قرار دارد و در سال ۱۹۶۴ تأسیس گردیده است. پنبه‌های مورد معامله در این بورس در واحدهای ۵۰ عدلی و به شیلینگ کنیا مورد معامله قرار میگیرد. صادرات پنبه این کشور بصورت فوب از بندر مومباسا انجام میگیرد. از دیگر بورسهای جهان میتوان از **بورس برمن** در آلمان غربی نام برد.

جدول شماره ۱ - مشخصات عمده چند بورس بین‌المللی پنبه

نام کالا	نام بورس [کشور]	واحد معاملات	کیفیت محصول	میزان کمسیون	پول رایج	سایر ملاحظات
پنبه	بورس پنبه لیورپول (انگلیس)	—	انواع پنبه سایر کشورها	۰/۱۲۵ درصد بعلاوه ۲۷/۵ پنی برای هر صد پوند	عمدتاً دلار آمریکا	در صورتیکه طرفین از اعضا بورس نباشند کمسیون بالاتر است.
	بورس پنبه نیویورک (آمریکا)	—	با طول تار $\frac{15}{16}$ اینچ و بلندتر	قابل مذاکره	دلار آمریکا	تحويل در گالستون، چارلستون، هوستون، موئیل
	بورس پنبه نیواورلئان (آمریکا)	۵۰ هزار پوند	پنبه با طول تار ۱ اینچ	—	دلار آمریکا	—
	بورس پنبه کراچی (کراچی)	—	—	—	—	—
	بورس پنبه سائوپولو (برزیل)	—	—	—	—	تحويل فوری و تحويل در آینده
	بورس پنبه هنگ‌کنگ	۵۰ هزار پوند	با طول تار $\frac{31}{33}$ اینچ و بالاتر	—	دلار آمریکا	تحويل در گالستون آمریکا

۱- همان مأخذ، ص ۱۷۸.

گر چه راه‌اندازی بازار بورس کالا و فعال نمودن آن گام مثبت و سازنده‌ای است و در به حرکت درآوردن چرخه‌های اقتصادی جامعه نقش اساسی دارد؛ این اقدام باید به صورتی بسیار سنجیده و حساب‌شده انجام شود. تحقیقات وسیع و پیرامنه‌ای باید صورت گیرد، تا از فرهنگ جامعه خودی شناخت کافی به دست آید و از تجربه سایر کشورها به طور منطقی استفاده شود همچنین لازم است، نظام مدون، متناسب و در عین حال سهل و ساده‌ای که فراگیر نیز باشد، تدوین شود تا اولین تجربه راه‌اندازی رسمی بورس کالای کشور از محتوای حقیقی برخوردار، و به معنای واقعی یک بورس کالا باشد. در غیر اینصورت کاستیها و نارسائیهای که شرکت‌کنندگان در بازار در عمل با آن مواجه خواهند شد، ممکن است منجر به سلب اعتماد آنان و عدم رغبت به مشارکت در این بازار شود و حتی ممکن است آسیبهای جبران‌ناپذیری بر فعالیت بورس کالا در کشور بجای گذارد.

برای آنکه بازار بورس کالا به بهترین وجه، پاسخگوی شرکت‌کنندگان در این بازارها باشد و بتواند بهره‌وری عملیاتی و حقوق مالی آنان را تضمین نماید، تدوین نظام قانونی و مشخصی لازم و ضروری است و این کار نیازمند تحقیق و تفحص گسترده‌ای است. بدین منظور باید از فرهنگ جامعه خود شناخت کافی به دست آورد و سپس با تلفیق آن با تجارب سایر کشورها نظام قانونی مناسبی را استخراج نمود.